

Розділ 3

ВПЛИВ ДЕРЖАВНИХ ФІНАНСІВ НА ФІНАНСОВУ ДІЯЛЬНІСТЬ ВІТЧИЗНЯНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Фінанси підприємств є важливим елементом національної фінансової системи, ефективність функціонування якої забезпечує конкурентоспроможність суб'єктів господарювання на основі впровадження новітніх технологій, формування нематеріальних активів в умовах зростання темпів НТП, розширення й диверсифікації товарного портфеля, впровадження механізмів підвищення ефективності управління, забезпечення умов реалізації стратегічного розвитку. Відповідно ефективне управління фінансовою діяльністю є важливим чинником відновлення фінансової спроможності, прибутковості в умовах нестабільності та фінансово-економічної кризи.

Фінанси суб'єктів господарювання характеризуються постійною трансформацією, що обумовлено змінами фінансово-економічних відносин у будь-якій системі під впливом зрушень у зовнішньому і внутрішньому бізнес-середовищі, циклічністю як домінуючою формою економічного розвитку. Крім того, в сучасних умовах у результаті поглиблення невизначеності господарської діяльності вплив зовнішніх чинників посилюється. Отже, постає питання пошуку можливостей, умов, механізмів узгодження індивідуальних фінансових рішень суб'єктів господарювання в умовах нестабільності, умов фінансової стійкості й рівноваги та забезпечення на їх основі сталого економічного розвитку. Саме це і повинно забезпечити реалізацію основних фінансових інтересів підприємств щодо умов фінансової рівноваги, максимізації прибутку та ринкової вартості, формування необхідного обсягу основного та оборотного капіталу, інвестицій, оптимізації податкових платежів тощо.

Управління фінансовою діяльністю підприємств ще не має достатньо прийняттого рівня досконалості. На даний час окремі засади його реалізації залишаються недостатньо опрацьованими як у методологічному плані, так і на практиці. Отже, потребує

удосконалення система управління фінансовою діяльністю вітчизняних підприємств з метою забезпечення ефективної реалізації фінансових відносин суб'єктів господарювання в умовах впливу зовнішніх та внутрішніх чинників.

Зарубіжними та вітчизняними вченими досліджені різні аспекти організації й управління фінансами підприємств. Значний вклад внесли такі українські автори як В. Л. Андрущенко, М. Д. Білик, І. А. Бланк, А. М. Поддєрьогін, О. О. Терещенко, В. М. Федосов й ін. Серед іноземних економістів, які внесли суттєвий вклад в розробку механізмів управління фінансами підприємств, можна відзначити М. С. Абрютіну, І. Т. Балабанова, Р. Брейлі, А. Мен'є, П. Бароле, А. В. Грачова, Б. Коласа, С. Майєрса, А. Роя, Ж. Дєпаляна, І. Романе, Є. Коєна, Ж. Франсона, О. С. Стоянову, Дж. ван Хорна й ін.

Огляд наукового доробку вчених дозволив зробити висновок, що недостатньо висвітленим є питання взаємозв'язку і взаємовпливу державних та приватних фінансів, зокрема, фінансів підприємств в умовах сучасного розвитку. З одного боку, роль економічної політики стимулювання ділової активності в умовах невизначеності посилюється, а, з іншого, держава в результаті зменшення надходжень до бюджету вимушена обмежити прямий фінансовий вплив на соціально-економічний розвиток країни. Саме тому особливо актуальним на сьогодні є теоретико-методологічне обґрунтування ефективної бюджетно-податкової та боргової політики держави як чинників стійкого розвитку суб'єктів господарювання, формування сприятливого інвестиційного клімату підприємницького середовища, підвищення конкурентоспроможності національних підприємств. Отже, метою дослідження є аналіз впливу фіскального регулювання й боргової політики на фінанси підприємств та розробка рекомендацій щодо використання фінансових механізмів економічної політики для стимулювання господарської діяльності в умовах системної економічної кризи.

Аналіз впливу державних фінансів на фінанси суб'єктів господарювання свідчить, що:

- державні фінанси – це зовнішній чинник, який впливає на фінансову діяльність підприємств;
- суб'єктом впливу державних фінансів є держава;
- метою впливу державних фінансів на приватні є баланс між інтересами суспільства в цілому й суб'єктів господарювання;
- вплив державних фінансів відбувається через відповідні організаційні форми, які регламентовані нормативно-правовим забезпеченням;
- вплив фінансового регулювання характеризується довгостроковістю і потребує прогнозування наслідків;
- вплив державних фінансів на діяльність суб'єктів господарювання можна оцінити кількісно на основі використання основних показників фінансової діяльності, зокрема ліквідності, платоспроможності, ділової активності, рентабельності;
- взаємодію державних і приватних фінансів слід оцінювати й прогнозувати як на рівні підприємства, так і держави.

Найбільш важливе значення у системі державних фінансів має бюджет, якісний аналіз якого в умовах нестабільності дозволяє виявити такі тенденції. У період економічного спаду та депресії спостерігається суттєве зменшення обсягу державних доходів як наслідок звуження фінансово-господарських операцій підприємств, а, отже, відбувається зменшення бази для прямого та непрямого оподаткування. Окрім того, спостерігається скорочення зайнятості й, відповідно, зменшуються надходження до бюджету від податку на доходи фізичних осіб, внески в державні цільові фонди. Одночасно відбувається зменшення надходжень до бюджету доходів від використання та приватизації державного майна. Разом із цим зменшення виручки від реалізації суб'єктів господарювання в результаті скорочення товарообігу призводить до зростання боргових зобов'язань, у тому числі й податкових. Поява ж боргів перед працівниками скорочує платоспроможний попит, що ще більшою мірою скорочує доходи від господарської діяльності та «клонує» взаємну заборгованість. Як правило, це супроводжується

здешевленням національної грошової одиниці, що призводить до зниження реальної вартості доходів бюджету.

Щодо витрат бюджету, то в період економічної нестабільності вони зростають. Це, як правило, пов'язано зі збільшенням потреб у фінансуванні програм зайнятості, підтримки стратегічно та соціально важливих галузей економіки, регіонів. Значне зростання витрат також обумовлено здешевленням вартості національної валюти, що призводить до розширення витрат на обслуговування зовнішнього боргу та сприяє інфляційним процесам у випадку значного рівня залежності країни від імпорту.

Отже, здатність держави надавати пряму фінансову допомогу суб'єктам господарювання в умовах невизначеності зменшується. Окрім того, виникає проблема оптимального відбору підприємств для прямої фінансової підтримки, де головними принципами повинно розглядатися створення умов для зростання національного добробуту, максимальні вигоди для суспільства, мінімальні втрати населення. Разом із цим, економічна та фінансова криза повинні виконувати функцію санації національної економіки та оздоровити її за рахунок закриття неефективних підприємств та активізації підприємницької здатності. Тому важливим, перш за все, є не пряме фінансування господарських операцій недієздатних підприємств, що, як правило, є малоефективним та знижує рівень мотивації до виконання фінансових зобов'язань, ефективного використання обмежених фінансових ресурсів, а інституційне забезпечення досконалого механізму банкрутства, санації, відновлення платоспроможності, реорганізації та впровадження непрямих методів державної підтримки фінансово-господарської діяльності національних підприємств і зростання її результативності. Саме у цьому випадку актуальним є використання податкових і бюджетних механізмів.

Теоретичні дослідження впливу державних фінансів на приватні дозволяє виявити низку закономірностей. В системі державних доходів фінансовий стан суб'єктів господарювання визначається такими елементами як порядок розрахунку податкової бази, ставка,

періодичність і процедура, джерело сплати податку, податкові пільги та санкції тощо.

Нескладні розрахунки основних показників фінансового стану за умови збільшення податкового навантаження дозволяють виявити наступне.

1) У результаті зростання ставки прямого податку рентабельність використання капіталу як міра прибутковості знижується, непрямого податку – або знижується, або не змінюється. Останнє можна пояснити тим, що зростання податку переважно компенсують споживачі, а рентабельність підприємства-виробника буде зменшуватися у випадку товару з високим рівнем еластичності попиту. Важливо відзначити, що найбільший вплив зростання податків спостерігається у випадку, коли початковий рівень рентабельності невисокий.

2) Показники ліквідності (співвідношення поточних активів до поточних пасивів) у результаті зростання прямих податків погіршуються, а непрямих – практично не змінюються. Взагалі, в даному випадку для платоспроможності підприємства, яку й визначає ліквідність, значення має не ставка податку, а термін його сплати.

3) Для ділової активності [оборотність активів і пасивів, фондівіддача (співвідношення виручки від реалізації до окремих статей активу або пасиву балансу)] також важливим є термін і періодичність сплати податку. В цілому ж зростання ставки має або нейтральний, або негативний вплив. У деяких випадках може покращуватися показник ділової активності кредиторської заборгованості, але це не компенсує загальний негативний вплив на підприємство збільшення ставки податку. В цілому слід відзначити, що більш суттєвий вплив на даний показник має зміна періодичності сплати податку або встановлених законом строків їх сплати.

4) У випадку зростання ставки податків показники фінансової стійкості (співвідношення окремих елементів пасивів і капіталу між собою) також погіршуються. При цьому негативний вплив прямих податків буде сильнішим у випадку зменшення частки власного капіталу, а вплив непрямих залежатиме від здатності виробника /

продавця перекласти податковий тягар на споживача / покупця. Зростання непрямих податків компенсують споживачі, тому погіршення показників фінансової стійкості буде визначатися здатністю підприємства перекласти податковий тягар на покупців.

Отже, узагальнимо: для більшості показників фінансового стану підприємства підвищення податків мають негативний вплив (див. табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Вплив державних доходів на показники фінансового стану суб'єктів господарювання

Показник	Податкове джерело доходів бюджету		
	Податок на прибуток	Податки на майно	Непрямі податки
Рентабельність	Основні показники погіршуються	Основні показники погіршуються	Не впливає або показники погіршуються
Платоспроможність і ліквідність	Основні показники погіршуються	Основні показники погіршуються	Не впливає або показники погіршуються
Ділова активність	Вплив неоднозначний, ближчий до нейтрального	Вплив неоднозначний, ближчий до нейтрального	Не впливає
Фінансова стійкість	Основні показники погіршуються	Основні показники погіршуються	Не впливає або показники погіршуються

Механізми фінансування державних витрат у цілому мають менший вплив на господарську діяльність недержавних підприємств, ніж механізми державних доходів. При цьому чинник державних витрат не є ключовим у забезпеченні задовільного стану фінансів підприємств. Аналіз таких механізмів державного фінансування комерційних підприємств як субсидії та субвенції, бюджетні кредити, державне замовлення та бюджетні інвестиції розкриває такі тенденції:

1) Якщо в загальному розумінні ліквідність – це співвідношення поточних активів до поточних пасивів, то бюджетні субсидії та субвенції або використовуються суб'єктами господарювання на формування засобів виробництва, що може збільшувати поточні

активи, або заміщує позичкові кошти, що зменшує поточні зобов'язання. Разом із тим, пільгові бюджетні кредити використовуються переважно в довгостроковому періоді та мають низький відсоток, а, отже, можна стверджувати, що їх залучення приватним підприємством буде призводити до зростання активів і не буде суттєво впливати на поточні пасиви (за виключенням процентних платежів). Таким чином, узагальнимо, що в будь-якому разі цільове використання субсидій, субвенцій, бюджетних кредитів буде сприяти підвищенню показників ліквідності балансу та підприємства в цілому.

Державне замовлення призводить до збільшення виручки, але величина активів і пасивів напряду не залежить від його отримання. Разом із тим слід очікувати, по-перше, якщо держава затримує оплату державного замовлення, то підприємство змушене використовувати короткострокові позики для фінансування своїх витрат, і поточні зобов'язання зростають, а, отже, показник ліквідності погіршується; по-друге, отримання державного замовлення для кредиторів є гарантією одержання доходів підприємством у майбутньому, що може або знизити вимоги до платоспроможності та кредитоспроможності в разі залучення додаткових коштів для фінансування господарської діяльності, або дозволить залучити фінансування на більш тривалий період, що скоротить поточні зобов'язання і покращить показники ліквідності.

Враховуючи, що бюджетні інвестиції використовуються, як правило, в довгостроковому періоді й направляються на формування позаоборотних активів, їх залучення не впливає на рівень поточної ліквідності і платоспроможності.

2) Аналіз впливу форм державного фінансування суб'єктів господарювання на рентабельність демонструє неоднозначні результати.

По-перше, бюджетні субсидії обумовлюють зростання активів і пасивів підприємства, але не впливають безпосередньо на виручку від реалізації. Разом із цим, якщо врахувати, що субсидії зазвичай використовуються або на розширення господарської діяльності, або

на заміщення позичкового капіталу, то можна виявити: в першому випадку в короткостроковому періоді слід очікувати зменшення рентабельності в результаті збільшення витрат, у довгостроковому завдяки розширенню діяльності – зростання; в другому випадку – зменшуються поточні зобов'язання, а виручка, прибуток, капітал підприємства можуть зрости на величину зменшення процентних виплат, а, отже, зміна рентабельності буде визначатися тим, наскільки зміняться ці параметри.

По-друге, бюджетні кредити збільшують активи підприємства, проте виручка від реалізації, у прибуток спочатку не змінюються, а потім у результаті зменшення процентних виплат зростають. Отже, можна однозначно очікувати зростання показників рентабельності, за виключення рентабельності активів, що буде визначатися мірою зростання активів й економією процентних виплат.

По-третє, державне замовлення сприяє зростанню виручки від реалізації, а також і прибутку. Це дозволяє узагальнити, що показники рентабельності будуть зростати. Виключення може скласти лише показник рентабельності від реалізації у зв'язку з тим, що держзамовлення може виконуватися за умови невисокої рентабельності.

По-четверте, бюджетні інвестиції, які залучаються лише на розвиток і не можуть використовуватися на погашення заборгованості, сприяють зростанню виручки від реалізації і прибутку, а, значить, рентабельність у результаті їх ефективного використання буде зростати.

Отже, можна узагальнити, що в цілому держзамовлення, пільгові бюджетні кредити і бюджетні інвестиції сприяють зростанню рентабельності, а субсидії і субвенції безпосередньо не впливають. Важливим у даному випадку є й те, що рентабельність залежить не лише від форми залучення коштів, а й від ефективності використання останніх.

3) Ураховуючи зміни в розрахунках, можна узагальнити, що в результаті використання бюджетних субсидій і субвенцій зростуть активи і виручка від реалізації, капітал не зміниться, а, отже, ділова

активність (основних засобів, товарно-матеріальних запасів (ТМЗ), дебіторської або кредиторської заборгованості, власного капіталу) не зміниться, за виключенням активів підприємства – цей показник ділової активності погіршиться. Бюджетні кредити збільшують активи і кредиторську заборгованість, але на величину виручки, основних засобів, ТМЗ, дебіторської заборгованості, власного капіталу це не впливає. Відповідно погіршується показник ділової активності активів і покращується показник ділової активності кредиторської заборгованості підприємства, інші – не змінюються.

Державне замовлення обумовлює зростання виручки від реалізації. Величина активів, основних засобів, ТМЗ, власного капіталу безпосередньо від цього не залежить, а, отже, відповідні показники ділової активності зростають. Проте, динаміка дебіторської і кредиторської заборгованості визначається умовами угоди, а, отже, динаміка показників ділової активності по цих параметрах неоднозначна.

Показники ділової активності в результаті отримання бюджетних інвестицій в цілому не зміняться, за виключенням оборотності активів. Але в майбутньому слід очікувати зростання виручки від реалізації, що буде сприяти покращенню всіх показників ділової активності підприємства.

Важливо також відзначити, що зростання показників оборотності активів, ТМЗ, дебіторської заборгованості, власного капіталу позитивно впливає на фінансову стійкість підприємства, а зростання оборотності кредиторської заборгованості її погіршує.

4) Фінансова стійкість підприємства характеризується, перш за все, коефіцієнтом власного капіталу і коефіцієнтом позичкового капіталу, а також коефіцієнтом захищеності кредиторів $[(\text{чистий прибуток} + \text{податок на прибуток} + \text{процентні витрати}) / \text{процентні витрати}]$. У контексті цього бюджетні субсидії і субвенції використовуються або на розширення, що прозводить до зростання капіталу і прибутку в майбутньому, або на заміщення кредиторської заборгованості. Такі зміни, як правило, призводять до покращення всіх показників платоспроможності та фінансової стійкості.

Використання пільгового бюджетного кредиту збільшує позичкові кошти підприємства, що погіршує показники фінансової стійкості. Але з часом зростає капітал і прибуток на величину економії процентних витрат підприємства, й, як наслідок, коефіцієнт захищеності кредиторів буде покращуватися.

Показники фінансової стійкості в результаті виконання підприємством державних замовлень покращуються, що пов'язано з тим, що прибуток, а, отже, і власний капітал зростає.

У результаті отримання бюджетних інвестицій зростає величина капіталу, яку можна віднести до власного або довгосторокового. Крім того, з часом як результат інвестицій зростає прибуток. Отже, виявлені тенденції підвищують рівень фінансової стійкості. Показник захищеності кредиторів не змінюється.

Таблиця 3.2

Вплив державних витрат на показники фінансового стану суб'єктів господарювання

Показник	Напрямок витрат бюджету			
	Субсидії, субвенції	Пільгові бюджетні кредити	Бюджетні інвестиції	Державні замовлення
Рентабельність	Або показники покращуються, або зміни несуттєві	Покращуються основні показники	Покращуються основні показники	Або показники покращуються, або зміни несуттєві
Платоспроможність і ліквідність	Покращуються основні показники	Покращуються основні показники	Вплив неоднозначний	Не впливає
Ділова активність	Вплив неоднозначний	Вплив неоднозначний	Покращуються основні показники	Або не змінюються, або погіршуються
Фінансова стійкість	Покращуються основні показники	Вплив неоднозначний	Покращуються основні показники	Покращуються основні показники

Таким чином, можна узагальнити, що в цілому збільшення державних витрат у формі державного замовлення, субсидій і субвенцій покращують показники фінансової стійкості, у формі

пільгових бюджетних кредитів погіршує структуру капіталу, але підвищує рівень захищеності кредиторів, у формі бюджетних інвестицій – покращує структуру капіталу і не впливає на зміну рівня захищеності кредиторів (див. табл. 3.2).

Разом з бюджетом й податками значний вплив на приватні фінанси має державний борг. Особливістю його впливу є те, що можна спостерігати як прямий вплив у результаті скорочення або розширення державного фінансування суб'єктів господарювання та державних запозичень у приватний сектор економіки, так і непрямий через фінансовий ринок, активність якого безпосередньо залежить від державної фінансової політики та створює умови для дії механізмів залучення коштів через емісію цінних паперів, банківське кредитування, лізинг, факторинг тощо.

Розглянемо вплив на фінанси підприємства таких складових державного боргу, як заборгованості по комерційним кредитам, цінним паперам, гарантіям, бюджетним кредитам, боргам державних підприємств.

У випадку зростання частки заборгованості по комерційним кредитам у державному борзі країни відбувається активізація банківського ринку, ліквідність якого зростає. Отже, можна спостерігати зменшення вартості кредиту як результат зниження або нівелювання державою окремих ризиків. Активізація запозичень комерційних кредитів стимулює розвиток оптового міжбанківського ринку в зв'язку з тим, що інші джерела банківського сектору, у тому числі, статутний капітал КБ, збільшення депозитів, продаж пасивів мають довгостроковий характер дії. Як наслідок, кошти з інших сегментів фінансового ринку, і, перш за все, акцій та облігацій, перетікають на міжбанківський. У результаті привабливість акцій та облігацій знижується. Це призводить до того, що основними джерелами фінансового зростання підприємств стає прибуток, банківський кредит. Негативним у даному випадку є те, що ці джерела не є найменш дешевими й доступними, особливо в умовах економічної та фінансової нестабільності.

Зростання емісії державних цінних паперів вимагає достатнього рівня їх доходності, що можливо лише за умови збалансування пропозиції ресурсів та попиту на них. У таких умовах кошти з інших сегментів перетікають на ринок державних облігацій. У результаті ринок акцій скорочується, окрім того, останні недооцінюються. Порівняно з ринком акцій стає більш привабливим ринок корпоративних облігацій. Окрім того, зростання емісії державних цінних паперів призводить до зростання державного сектору економіки та зменшення активності приватного.

Розширення бюджетних кредитів призводить до залучення коштів неринковими засобами при низькій ставці відсотка. В результаті погіршується дія ринкових механізмів, ліквідність й капіталізація фінансового ринку взагалі знижується. Залучення коштів підприємствами через емісію акцій, облігацій, банківські кредити стає не вигідним. Основними джерелами фінансування господарської діяльності залишається власний капітал, що призводить також до зниження виплати дивідендів та зростання кредиторської заборгованості суб'єктів господарювання.

Зростання кредиторської заборгованості держави викликає відволікання коштів з обороту підприємств. Як наслідок, зростає ризик неплатежів, банкрутства. Вартість акцій, облігацій буде зменшуватися, доходність корпоративних цінних паперів – зростати. За таких умов основним джерелом фінансування підприємств стає також власний капітал.

Гарантії держави щодо кредитування господарської діяльності та емісії облігацій надаються або унітарним підприємствам, або приватним. У першому випадку наслідки будуть подібними до залучення державою комерційного кредиту; в другому можна спостерігати спрощення процедури надання кредиту, що призведе до зростання банківського кредитування приватного сектору.

Таким чином, дослідження демонструє високий рівень залежності між обсягом, структурою державного боргу та джерелами фінансування господарської діяльності, які в сукупності впливають на механізм урівноваження фінансів національних підприємств. У

всіх випадках зростання державної заборгованості можна спостерігати зменшення активності фінансового ринку у фінансуванні господарської діяльності. У випадку зростання частки бюджетних кредитів, кредиторської заборгованості, заборгованості державних підприємств приватний сектор вимушений обирати основним джерелом забезпечення господарської діяльності власний капітал, у випадку зростання частки комерційних кредитів, гарантій – банківський кредит, і у випадку облігаційних займів – емісію облігацій та банківське кредитування.

Взагалі ж зростання потреби суб'єктів господарювання у власному капіталі, про що йде мова в більшості випадків формування державного боргу, в період кризи є вкрай проблематичним. Унаслідок того, що звужується платоспроможний попит, дохід скорочується, зростають витрати на обслуговування наявних боргових зобов'язань, обслуговування контрактних відносин. Чистий прибуток, як правило, зменшується, а, значить, зменшується обсяг реінвестиції прибутку. Перевагою в таких умовах можуть скористатися лише підприємства з висококонкурентним асортиментом продукції, низьким рівнем залежності від зовнішнього фінансування, високим рівнем оборотності активів.

Важливо зауважити, що вплив може посилюватися в результаті дії таких зовнішніх чинників як валютний курс, інфляція, обсяг і структура інвестицій. Так, збільшення запозичень в іноземній валюті призводить до зростання залежності від кон'юнктури світової економіки, а у випадку зростання курсу відбувається зростання державного боргу та витрат на його обслуговування, а, значить, кредиторської заборгованості, що ще більше стимулює суб'єктів господарювання використовувати власні джерела фінансування. У випадку інфляції в державі також з'являється стимул збільшувати кредиторську заборгованість. А у випадку зростання обігу інвестицій на фінансових ринках будь-які дії держави щодо збільшення залучень призводить до більш сильного впливу на політику формування фінансів приватного сектору.

Щодо впливу на приватні фінанси безпосередньо зовнішнього боргу країни, то доречним є «золоте правило» фінансів [2], згідно з яким основним принципом використання запозичених ресурсів є їх продуктивне використання в якості капіталу. Окрім того, збереження платоспроможності країни можливе лише при виконанні правила, згідно з яким додаткова вартість на власний й запозичений капітал повинна перевищувати обсяг процентних платежів іноземним кредиторам [3]. Лише в цьому випадку в країні зовнішнього фінансування складаються умови для розширеного відтворення. Однак, в період кризи до зовнішніх ресурсів, як правило, звертаються країни з нестабільною або нерозвиненою економікою. А в цьому випадку використання залучених коштів на поточні потреби, а не на розвиток реального сектору економіки, призводить до зростання зовнішніх боргових зобов'язань в майбутньому та виникнення умов для боргових криз. Окрім того, згідно з кейнсіанською теорією відбувається «витіснення інвестицій» в країні, що стримує довгострокове економічне зростання. Податкові надходження до бюджету в даному випадку використовуються на обслуговування зовнішнього боргу, що можна визначити як зменшення національного багатства. Неокейнсіанці, навпаки, надають перевагу експорту капіталу для створення постійного стимулу до економічного зростання.

Аналіз фінансової діяльності вітчизняних підприємств протягом останніх років дозволяє виявити наступне. Практично всі основні показники фінансового стану після кризи 2008 р. погіршилися, і в 2009 р. вони мали найнижче значення. Найбільше погіршилися показники рентабельності і фінансової стійкості: у порівнянні з 2007 р. рентабельність операційної діяльності у 2009 р. знизилась більше, ніж у 2 рази, а показник фінансової незалежності свідчить, що власний капітал суб'єктів господарювання становить лише 38%, що є неприйнятним. Окрім того, в період 2008-2009 рр. зростає загальне податкове навантаження і податкове навантаження на працю.

Покращення фінансового стану спостерігається у 2010-2011 рр., але у 2012 р. знову показники фінансового стану погіршуються. В той же час, загальне податкове навантаження і податкове навантаження на працю зростає.

Таблиця 3.3

Основні показники фінансової діяльності підприємств в Україні

	Рентабельність операційної діяльності	Поточна ліквідність	Чистий оборотний капітал, % до загальних активів	Фінансова незалежність	Оборотність активів	Податкове навантаження загальне	Податкове навантаження на працю
2007	6,8	1,19	7,61	0,45	1,5	32,9	22,4
2008	3,9	1,15	6,65	0,38	1,3	34,9	23,9
2009	3,3	1,12	5,50	0,38	1,0	34,1	22,8
2010	4,9	1,18	8,27	0,37	1,1	32,3	21,4
2011	5,9	1,19	8,80	0,38	1,1	36,1	25,5
2012	5,0	1,18	8,27	0,38	0,8	36,8	25,6

Джерело: розраховано автором на основі даних Державної служби статистики України

Досліджуючи вітчизняний досвід державної підтримки комерційних підприємств, українські науковці [5] виокремлюють чотири етапи. Перший етап (1991-2000 рр.) характеризується тим, що домінують принципи радянської системи підтримки, що проявлялося у прямому бюджетному фінансуванні підприємств. На другому етапі (2001-2005 рр.) завдяки бюджетній реформі відбулась модернізація державної підтримки. У результаті була сформована законодавча база, надання підтримки за участю держави було перекладено на профільні міністерства. У цілому для даного періоду характерно високі темпи відновлення і економічного зростання національної економіки. Третій етап (2005-2010 рр.) відзначається суттєвим скороченням державної підтримки у результаті активізації зусиль у напрямку європейської інтеграції. Але при цьому система надання

підтримки не була модернізована, характеризувалась невисоким рівнем прозорості й конкурентності для різних галузей економіки. Четвертий етап (розпочався у 2011 р.) пов'язаний, перш за все, з початком податкової реформи. При цьому було апробовано критеріальний підхід у наданні підтримки, перехід до підтримки без прямого залучення фінансових ресурсів завдяки механізму державних гарантій. Однак, більшість цих напрямів не отримало розвитку в результаті наслідків світової і національної фінансово-економічної кризи та відсутності прозорості й конкурентності державної допомоги між регіонами, галузями, окремими суб'єктами господарювання.

Статистика фінансово-господарської діяльності в Україні демонструє, що, якщо в 2011 р. у порівнянні з післякризовим 2010 р. обсяг державної підтримки за рахунок видатків зведеного бюджету збільшився, то у 2012 р. відбулося його суттєве зменшення (див. табл. 3.4).

Таблиця 3.4

**Узагальнені показники видатків зведеного бюджету,
податкових та митних пільг, які можуть вважатися державною
підтримкою, млн. грн.**

Показник	2010	2011	2012
Податкові пільги	37127	58764	48659
Митні пільги	21950	43900	42943
Видатки і кредитування зведеного бюджету на економічну діяльність	42832	57124	62337
ВСЬОГО	102910	159788	153979
Підтримка у % до доходів зведеного бюджету	32,7	47,7	34,6
Підтримка у % до ВВП	9,5	12,3	10,9

Джерело: розраховано автором на основі даних Державної казначейської служби, Міністерства фінансів України

Разом з тим при детальнішому розгляді режиму застосування окремих податкових пільг, використання коштів державного бюджету, ці валові показники можуть бути скориговані. При цьому ціла низка податкових пільг мають опосередковане відношення до підтримки економічної діяльності. Крім того, такі бюджетні видатки,

як утримання і розвиток дорожнього господарства за своєю програмною метою, не є підтримкою суб'єктів господарювання, але у кінцевому результаті можуть до неї призвести внаслідок порушення принципів недискримінації, конкуренції при проведенні державних закупівель тощо.

Аналіз динаміки видатків зведеного бюджету на економічну діяльність демонструє у цілому зростання державного фінансування приватних підприємств, але у відносному значенні показник нестабільний (див. табл. 3.5).

Таблиця 3.5

Видатки зведеного бюджету на економічну діяльність, млн. грн.

	2007	2008	2009	2010	2011	2012
ВСЬОГО	40523	51322	39753	43832	57124	62377
Зростання до попереднього року, %	-	27	-23	10	30	9
Видатки у % до доходів зведеного бюджету	18,4	17,2	14,6	13,9	17,1	14,0
Видатки у % до ВВП	5,6	5,4	4,4	4,0	4,4	4,4

Джерело: розраховано автором на основі даних Державної казначейської служби, Національного банку України

Одним із основних прямих методів державної фінансової підтримки підприємств є державні субсидії, які являють собою трансферти на поточні витрати і капітальні вкладення. Даний вид допомоги надається на безоплатній і безповоротній цільовій основі. Аналіз субсидій та поточних трансфертів у 2010-2012 рр. демонструє невиконання плану на протязі усього періоду (див. табл. 3.6), що можна пояснити надмірним бюджетним дефіцитом і потребою скорочення бюджетних витрат. Важливо відзначити, що їх частка у структурі бюджетних витрат на економічну діяльність зросла в 2012 р. у порівнянні з попереднім з 4,3% до 5,2% [6]. Ураховуючи сутнісні властивості субсидій та поточних трансфертів, можна

стверджувати, що така зміна не характеризує якісне покращення системи державної підтримки підприємств.

Динаміка надання субсидій підприємствам з Державного бюджету у період 2007-2012 рр. (див. рис. 3.1) свідчить, що обсяг фінансування даної форми підтримки суб'єктів господарювання прямо залежить від соціально-економічного стану національної економіки.

Таблиця 3.6

Субсидії та поточні трансферти підприємствам

2010			2011			2012		
План, млн. грн.	Факт, млн. грн.	Виконання, %	План, млн. грн.	Факт, млн. грн.	Виконання, %	План, млн. грн.	Факт, млн. грн.	Виконання, %
22023,7	20370,5	92,5	15486,5	14468,2	93,4	22277,6	20258,7	92,1

Джерело: розраховано за даними Бюджетного моніторингу: аналіз виконання бюджету за 2012 рік [6]

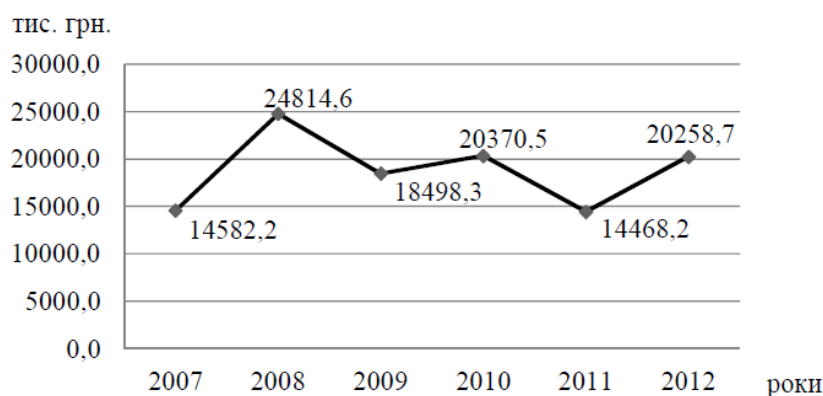

Рис. 3.1. Динаміка надання субсидій підприємствам

Джерело: Бюджетний моніторинг: аналіз виконання бюджету за 2012 рік

Оцінка виконання державного бюджету за статтями «Субсидії і поточні трансферти підприємствам, установам, організаціям» і «Капітальні трансферти підприємствам, установам, організаціям» демонструє, що основну частину цих витрат за останні три роки складає фінансування поточної діяльності (60-70%), а решту – капітальні видатки. Разом із тим, понад 50% відповідних видатків державного бюджету в розрізі цієї класифікації зосереджено в трьох регіонах – м. Київ, Донецька та Луганська області. Крім високої концентрації промислових підприємств (насамперед, вугільних) у

Донецькому та Луганському регіонах, це можна пояснити і високим ступенем централізації, властивим бюджетній системі. На користь цього також свідчить і облік у м. Києві або за центральним офісом Міндоходів (ДПС) понад 40% втрат державного бюджету від надання пільг в оподаткуванні підприємств. Частка інших регіонів України у порівнянні зі столицею є невеликою, хоча у 2011 р. зросли частки Донецької, Луганської та Запорізької областей, а інших – знизилися. Що стосується решти регіонів України, їхня питома вага залишається низькою – від 1 до 2%.

Валові обсяги державних гарантій не включені до валових показників державної підтримки підприємств, оскільки вони безпосередньо не впливають на відповідні втрати або видатки бюджету. За даними Міністерства фінансів, ці обсяги становили: у 2007 р. – 3,5 млрд. грн. (0,49% до ВВП), у 2008 – 5,8 млрд. грн. (0,62% до ВВП), у 2009 – 32,9 млрд. грн. (3,6% до ВВП), у 2010 – 10,1 млрд. грн. (0,93% до ВВП), у 2011 – 12,9 млрд. грн. (0,99% до ВВП), у 2012 – 75,3 млрд. грн. (або 5,4% до ВВП) [4, с. 6; 6].

Як свідчить аналіз найбільших втрат від надання податкових та митних пільг, лише деякі з них безпосередньо пов'язані з результатами виробничої діяльності підприємств, або спрямовані на досягнення змін у діяльності суб'єктів господарювання, структурних змін в економіці тощо (див. табл. 3.7).

Таблиця 3.7

Розподіл втрат від податкових пільг за видами податків, млн. грн.

Вид податку	2009	2010	2011	2012
Податок на прибуток підприємств	2023,9	2130,7	15366,8	15108,8
у % до валового обсягу пільг	7,2	5,7	26,1	31,1
Плата за землю	-	-	252,8	359,2
Податок на додану вартість	25830,6	34449,7	41018,2	30271,4
у % до валового обсягу пільг	91,7	92,3	69,8	62,2
Акцизний податок з вироблених в Україні підакцизних товарів	329,0	761,0	2011,2	2765,5
Акцизний податок з ввезених на митну територію України підакцизних товарів (продукції)			114,1	154,2
РАЗОМ	28183,5	37341,4	58763,0	48659,1

Джерело: за даними Міністерства доходів і зборів

Основним джерелом для вітчизняних підприємств є податок на додану вартість (понад 90% у період до 2011 р., майже 70% у 2011 році, 62% у 2012 р.). Найбільшими користувачами пільг з ПДВ є сільськогосподарські підприємства, які в 2012 р. скористалися пільгами на майже 14 млрд. грн. При цьому зменшення питомої ваги цієї пільги у загальному обсязі пільг до 21% у 2011 р. корелює із суттєвим зростанням обсягів виробництва сільськогосподарських підприємств, тоді як збільшення (у 2009, 2010 та 2012 рр. – до 28-31%) – зі зниженням цих обсягів. Такі пільги як звільнення від сплати ПДВ операцій з постачання зернових культур дозволяють лише частково зняти навантаження на проблему відшкодування ПДВ.

Звільнення від оподаткування ПДВ операцій з транзитного перевезення пасажирів і вантажів територією України (з 2012 р. не рахується як податкова пільга), яке в минулі роки також складало до чверті втрат бюджету за цим податком, забезпечує в кращому разі певну стабільність у цьому виді діяльності, оскільки упродовж останніх років спостерігається повільне зниження обсягів транзитних перевезень. Більша частина цих перевезень виконується залізничним транспортом, який також користується звільненням від сплати ПДВ при передачі рухомого складу між суб'єктами галузі.

Низка значних за обсягами пільг зі сплати ПДВ, а саме звільнення від оподаткування операцій з постачання лікарських засобів (3,2 млрд. грн.), постачання послуг із здобуття вищої, середньої, професійно-технічної та дошкільної освіти навчальними закладами (1,8 млрд. грн.), постачання виробів медичного призначення за переліком, затвердженим Кабінетом Міністрів України (1,1 млрд. грн.) за своєю суттю є заходами соціального спрямування.

Що стосується пільг зі сплати податку на прибуток підприємств, їх питома вага у загальному обсязі до 2011 р. залишалася незначною. Однак за рахунок запровадження Податковим кодексом можливості включення до складу витрат від'ємного значення розрахунку об'єкта оподаткування (перенесення збитків попередніх років) зросла питома

вага пільг за цим податком. Ця пільга є основною у загальній сумі втрат за податком на прибуток підприємств, і у 2011 р. склала понад 9,4 млрд. грн. або 61% суми пільг за цим податком, у 2012 р. – понад 4,5 млрд. грн., або 30%. Разом із тим, ця новація не вплинула суттєво на частку збиткових підприємств (41,0% у 2010 р., 34,0% у 2011 р., 35,5% у 2012 р. [7]). Одночасно застосування цієї норми позначилося і на безпрецедентному зростанні валового обсягу податкових пільг у 2011 р.

Решта значних втрат за податком на прибуток підприємств стосується операцій з цінними паперами на вторинному ринку (3,8 млрд. грн. у 2012 р.), звільнення оподаткування операцій згідно з міжнародними договорами України (3,3 млрд. грн.).

Ситуація при використанні пільг зі сплати податку на прибуток у різних галузях промисловості свідчить про відсутність стабільного доступу до цього інвестиційного ресурсу. Якщо, наприклад, у порівнянні з 2011 р. підприємства електроенергетики змогли збільшити в 2012 р. суми пільг податку на прибуток за рахунок виробництва електроенергії, виробленої з відновлюваних джерел майже у 3,8 разів, то підприємства літакобудівної промисловості – лише на 5%. Підприємства суднобудівної промисловості у 2011 р. скористалися пільгами на суму лише 7 млн. грн., у 2012 р. ця сума знизилася в 1,8 разів. Підтримка через звільнення від сплати податку на прибуток підприємств машинобудування для АПК у 2012 р. порівняно з минулим роком скоротилася удвічі. При цьому пряма бюджетна підтримка цієї галузі у 2012 р. (571 млн. грн.) у вигляді здешевлення кредитів була спрямована на погашення боргів минулих періодів.

Загалом, обсяг податкових пільг у щорічному розрахунку для більшості видів економічної діяльності не є високим. Пільги класифіковані для майже 970 видів економічної діяльності, при цьому за підсумками 2012 р. суму менше 1 млн. грн. одержали майже 50% з цього переліку, від 1млн. до 10 млн. – 25%, від 10 млн. до 100 млн. – 16%, решта – понад 100 млн. грн.

Що стосується митних пільг (42,9 млрд. грн.), то найбільші втрати за ними у 2012 р. склалися за такими видами діяльності: ввезення природного газу (22,7 млрд. грн.), лікарських засобів (3,3 млрд. грн.), повітряних суден за договорами оперативного лізингу (1,9 млрд. грн.).

Це, насамперед, створить можливість переглянути валові обсяги підтримки і вивільнити таким чином фінансовий ресурс, на основі якого можуть бути створені нові, сучасні інструменти підтримки, які відповідають потребам структурних реформ в Україні та міжнародним стандартам.

Тенденцією у 2009-2012 рр. для всіх видів підтримки (пільги, видатки, гарантії) є низька питома вага промислових галузей з потенціалом імпортозаміщення при високих обсягах підтримки для сільського господарства (третина всієї підтримки у вигляді податкових пільг, 11-12% прямої бюджетної підтримки, а у 2012 році – 32% усіх державних гарантій підприємствам), паливно-енергетичного комплексу (30% видатків зведеного бюджету на економічну діяльність; підприємства електроенергетики, виробництва біопалива також користуються податковими пільгами; у 2012 р. 40% державних гарантій було надано НАК «Нафтогаз»), сфери послуг, розвитку інфраструктури (від 25% до 30% видатків зведеного бюджету на економічну діяльність призначається дорожньому господарству, крім того, ця галузь є найбільшим одержувачем бюджетного кредитування; у 2010 р., у зв'язку з підготовкою до проведення фінальної частини ЄВРО-2012, державні гарантії були повністю спрямовані на розвиток інфраструктурних проєктів, автодоріг та залізниць, у 2011 та 2012 р. їх частка поступово зменшилася відповідно до 66% та 25%). При цьому частка підприємств обробної промисловості у сумі бюджетних видатків не перевищує 1%. Щодо податкових пільг, то частка таких галузей як текстильна промисловість, виробництво гумових та пластмасових виробів, виробництво машин та устаткування також не перевищує 1% у валовому обсязі податкових пільг. Крім того, питома частка пільг у сфері досліджень і розробок знизилася з 1,6% у 2006 р. до 0,4% у

2011 р., при тому, що відповідні видатки зведеного бюджету становили 2,5%-2,1%, а бюджетне кредитування за цим видом діяльності взагалі не надавалося.

Узагальнюючи, можна відзначити, що між такими формами державної підтримки як гарантії держави підприємства і видатки зведеного бюджету існує обернена залежність (див. рис. 3.2).

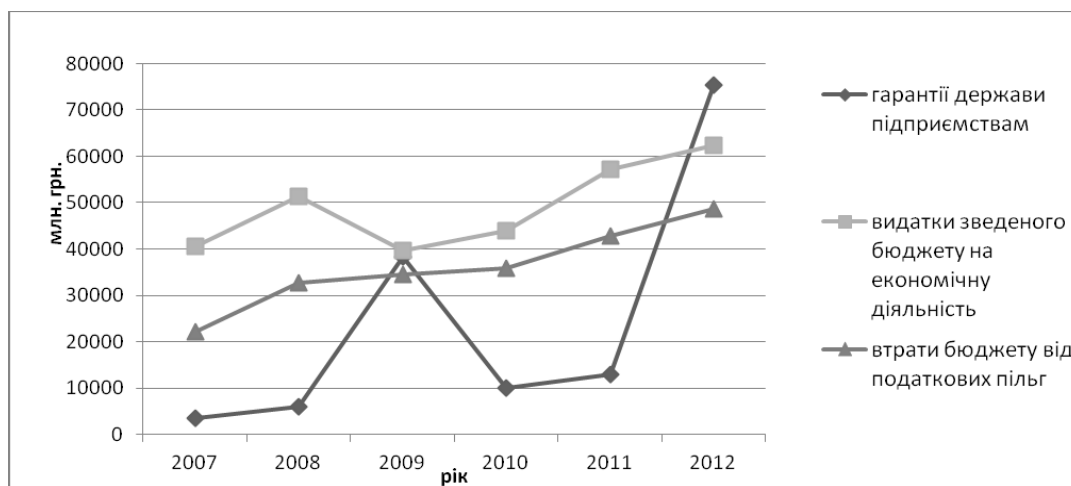

Рис. 3.2. Динаміка основних форм державної підтримки підприємств

Джерело: розраховано автором на основі даних Державної казначейської служби, Бюджетного моніторингу: аналіз виконання бюджету за 2012 рік

Якщо визначити, що основною метою фінансово-господарської діяльності підприємства є прибуток, то можна стверджувати, що він залежить від інших показників фінансового стану. За результатами регресійного аналізу встановлено позитивний значимий зв'язок між рентабельністю операційної діяльності вітчизняних підприємств (Y) та показником поточної ліквідності (x_1) і фінансової незалежності (x_2) та несильний негативний з оборотністю активів (x_3): $Y = -30,5782 + 20,658x_1 + 31,3015x_2 - 0,74362x_3$ ($R^2=0,9103$, спостережень – 9, $F_{розр.} > F_{кр.}$).

Якщо порівняти динаміку державного боргу України і рентабельності та фінансової незалежності вітчизняних підприємств, то можна виявити, що між величиною державного боргу України, рентабельністю операційної діяльності та часткою власного капіталу

існує обернена залежність. Отже, при зростанні державного боргу рівень рентабельності й фінансової незалежності знижується.

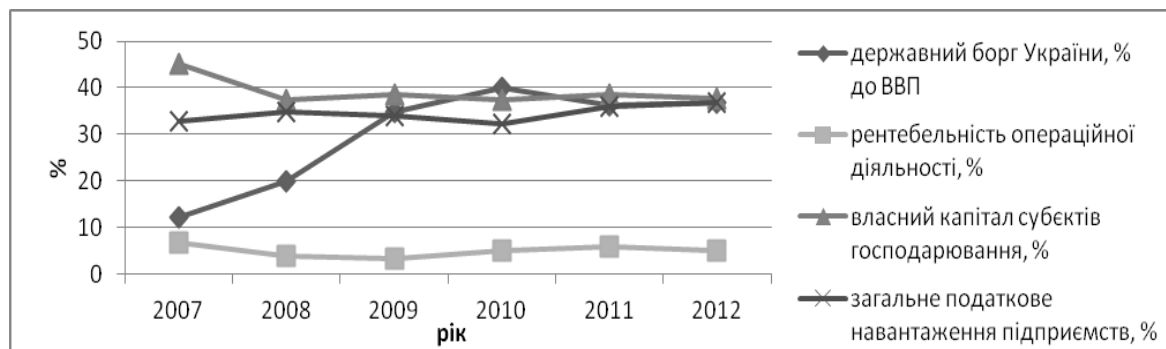

Рис. 3.3. Динаміка державного боргу України (% до ВВП) та рентабельності і фінансової незалежності вітчизняних підприємств

Джерело: розраховано автором на основі даних Державної служби статистики, акціального банку України

Також виявлено обернений зв'язок між рентабельністю і приростом субсидій (x_1), податкових пільг (x_2), прямих витрат зведеного бюджету на економічну діяльність (x_3): $Y = 4,9219 - 0,7392x_1 + 5,5486x_2 - 3,2643x_3$ ($R^2=0,9355$, спостережень – 5, $F_{розр.} > F_{кр.}$). Разом з тим, встановлено значимий обернений зв'язок між рентабельністю операційної діяльності і приростом державного боргу: $Y = 6,4267 - 1,1110x_1 - 2,4194x_2$ ($R^2=0,811$, спостережень – 8, $F_{розр.} > F_{кр.}$), де x_1 – приріст внутрішнього державного боргу, x_2 – приріст зовнішнього державного боргу. Зв'язку між рентабельністю вітчизняних підприємств і державними гарантіями не виявлено.

Отже, можна стверджувати, що для забезпечення позитивного впливу державних фінансів на приватні доцільно у сучасних умовах, перш за все, застосувати податкові зміни, форми державної підтримки, орієнтовані на підвищення рівня платоспроможності й фінансової стійкості суб'єктів господарювання, вирівняти структуру державного боргу в бік зростання частки внутрішнього, зменшити державні субсидії і податкові пільги та збільшити прямі витрати бюджету на економічну діяльність.

Отже, аналіз впливу державних фінансів на приватні в умовах фінансової кризи дозволяє зробити наступні висновки.

Ефективний бюджетно-податковий механізм урівноваження фінансів національних підприємств в умовах нестабільності, не зважаючи на зростання ролі фіскальної складової, вимагає таких заходів.

По-перше, забезпечення пропорційного зниження ефективної податкової ставки. Тобто сума податків, які сплачує підприємство, повинна змінюватися пропорційно зниженню обсягу коштів, які залишаються у розпорядженні підприємств. Таким чином, підтримання прямої пропорційної залежності податкових виплат підприємств від виручки та чистого прибутку й забезпечить збалансування фінансів підприємств. Зауважимо, що непропорційне зростання податкового навантаження в умовах нестабільності може бути результатом використання регресійної, фіксованої ставок податку або ставок податку, виражених в іноземній валюті (наприклад, мито).

По-друге, узгодження моменту оподаткування з моментом визначення доходів і витрат. Це забезпечить, по-перше, узгодження динаміки прибутку, який оподатковується, з динамікою реального прибутку та, по-друге, моменту виникнення податкового зобов'язання з моментом отримання реальних грошових коштів. В даному випадку важливим є правильне визначення терміну та періодичності сплати податку, оптимальний вибір методу визначення зобов'язань (касовий або метод нарахувань) та процедури розрахунку й включення резервів та списання безнадійної заборгованості.

По-третє, оптимізацію умов відшкодування податків із бюджету, яка включає лібералізацію та оперативність даного процесу. Перш за все, це стосується відшкодування перевищення «сплаченого» та «отриманого» ПДВ. Важливим аспектом також є правила заліку збитків. Зазвичай збитки переносяться на майбутнє, в той час як в практиці розвинених країн, наприклад, Великої Британії збитки переносяться на минулі прибутки, інші види діяльності.

По-четверте, оптимізацію механізмів фінансування витрат бюджету. Так, податкові пільги й мінімізація податкових витрат є механізмами економіки зростання, а не спаду. Використання

механізмів субсидій та субвенцій, бюджетних кредитів, державних замовлень, бюджетних інвестицій повинно визначатися цілями та задачами державної підтримки відповідно ефектам дії основних показників фінансового стану підприємства. При цьому необхідно пам'ятати, що пріоритетами фінансової діяльності в умовах нестабільності є платоспроможність, ліквідність, рентабельність. На нашу думку, окрім того, вибір механізму повинен залежати від галузі, розміру, організаційно-правової форми, фази життєвого циклу організації.

По-п'яте, організація державних замовлень, які не лише збільшать платоспроможний попит, а й дозволять отримати державні закупки по нижчим цінам, ніж при зростанні, а також будуть сприяти зниженню витрат виробництва.

По-шосте, розширення державних програм розвитку інфраструктури підприємницької діяльності (інформаційні, транспортні, маркетингові, транспортні комунікації тощо). Це дозволить знизити витрати підприємств, і, як наслідок, збільшити рентабельність та ліквідність господарської діяльності в умовах кризи.

Щодо боргової політики держави, то важливим є таке. У зв'язку з тим, що у будь-якому випадку зростання державних запозичень в умовах кризи негативно впливає на фінансову діяльність підприємств, держава повинна максимально нівелювати негативний вплив боргової політики на вибір джерела фінансування господарської діяльності, особливо що стосується власних джерел фінансування. Відповідно, одним з принципів управління державним боргом країни повинна бути оптимізація його структури таким чином, щоб вплив на підприємства був мінімальним. Доречним при цьому є визначення граничних лімітів для кожного з елементів державного боргу.

Список використаної літератури та джерел

1. Бурделова Т. Н. Влияние государственных финансов на устойчивость коммерческой организации. / Т. Бурделова. // Диссертация на соискание научной степени кандидата экономических наук. – М., 2005. – 2010 с.

2. Захаров, А. В. «Золотое правило» финансов – займы для инвестиций. / А. Захаров, Б. Алехин. // Известия. – 2002. – 6 декабря.
3. Дмитриев, В. А. Внешние заимствования государств: теоретический, практический и региональный аспекты. / В. Дмитриев. // Деньги и кредит. – 2006. – №10. – С. 12.
4. Черніков, Д. О. Модернізація системи державної підтримки суб'єктів господарювання в Україні / Д. О. Черніков ; за ред. Я. А. Жаліла. – К. : НІСД, 2013. – 48 с.
5. Бюджетний моніторинг: Аналіз виконання бюджету за 2012 рік / [Самчинська І. М., Рудик А. Ю., Зубенко В. В. та ін.] ; ІБСЕД, Проект «Зміцнення місцевої фінансової ініціативи», USAID. – К., 2013. – 75 с.
6. Динаміка Валового внутрішнього продукту України. // Державна служба статистики. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://index.minfin.com.ua/index/gdp/>
7. Фінансові результати підприємств до оподаткування за видами економічної діяльності. // Державна служба статистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>